

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGIDA IJTIMOYIY-IQTISODIY
OMILLARNING ROLI VA ULARNING KRIMINOLOGIK TAHLILI

Rafikova Muattar Ravshanovna

Bojxona instituti "Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrasida boshlig'i, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori(PhD), dotsent, podpolkovnik

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 15.06.2026

Revised: 16.06.2026

Accepted: 17.06.2026

KALIT SO'ZLAR:

voyaga yetmaganlar, jinoyatchilik determinantlari, ijtimoiy-iqtisodiy omillar, deviant xulq-atvor, kriminologik profilaktika, liberallashtirish, raqamli iqtisodiyot, stigmatizatsiya, xorijiy tajriba.

Mazkur maqolada voyaga yetmaganlar o'rtasidagi jinoyatchilikning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-iqtisodiy omillar va ularning determinatsiya zanjiri kriminologik jihatdan chuqur tahlil qilingan. Muallif oilaviy muhit, moddiy deprivatsiya darajasi, raqamli iqtisodiyot sharoitida bandlik va ta'lim tizimidagi tizimli kamchiliklarning o'smirlar xulq-atvoriga transformatsiyalanish mexanizmlarini ochib bergan. Shuningdek, milliy qonunchilikdagi so'nggi liberallashtirish islohotlari, ilg'or xorijiy davlatlar tajribasi va viktimologik profilaktika masalalari o'rganilib, determinantlarni bartaraf etish bo'yicha kompleks takliflar ishlab chiqilgan.

Jamiyatning demokratik va iqtisodiy barqarorligi bevosita yosh avlodning huquqiy ongi, ijtimoiylashuvi va davlat tomonidan yaratilgan imkoniyatlar darajasiga bog'liqdir [1]. Globalashuv, urbanizatsiya va raqamli texnologiyalar tezkor rivojlangan hozirgi davrda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi murakkab ijtimoiy-huquqiy fenomen sifatida transformatsiyalanib bormoqda. O'zbekiston Respublikasida yoshlar siyosati davlat ahamiyatiga molik ustuvor yo'nalish hisoblansa-da, o'smirlar tomonidan sodir etilayotgan huquqbuzarliklarning dinamikasida ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning bilvosita va bevosita ta'siri hali ham yuqoriligicha qolmoqda.

Voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning asl ildizlarini faqatgina shaxsning psixologik yoki yosh xususiyatlari bilan emas, balki ularni o'rab turgan ijtimoiy-iqtisodiy muhit zanjiri, oilaviy daromadlar nomutanosibligi va jamiyatdagi tabaqalanish jarayonlari orqali tadqiq etish kriminologiya fanining eng dolzarb vazifalaridan biridir [2].

Kriminologiya fanida voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini shakllantiruvchi determinantlar tizimida ijtimoiy-iqtisodiy omillar yetakchi va muayyan ma'noda poydevorlik o'rnini egallaydi. Iqtisodiy bebarqarorlik nafaqat moddiy tanqislikni yuzaga keltiradi, balki shaxsning ijtimoiy muhitga moslashish xususiyatini ham zaiflashtiradi. Ushbu omillarni bir nechta yirik kriminologik bloklarga ajratib tahlil qilish mumkin:

1. Oilaning moddiy ahvoli, iqtisodiy deprivatsiya va nisbiy kambag'allik hissi. Kam ta'minlanganlik yoki oiladagi doimiy moliyaviy yetishmovchiliklar voyaga yetmaganlarning ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bugungi raqamli asrda, ijtimoiy tarmoqlar orqali "hashamatli hayot" andozalari faol targ'ib qilinayotgan bir sharoitda, o'smirlarda nisbiy deprivatsiya (o'zini boshqalardan kam deb bilish) hissi kuchayadi. Bu esa tengdoshlari oldida kamsitilish kompleksini keltirib chiqaradi. Natijada, voyaga yetmaganlar o'zlarining moddiy ehtiyojlarini tez va oson, ammo noqonuniy yo'llar — o'g'rilik, talonchilik, firibgarlik yoki internetdagi kiberjinoyatlar (masalan, plastik kartalardan pul o'g'irlash, kripto-firibgarliklarda kuryerlik qilish) orqali qondirishga harakat qiladilar [3].

2. Oilaviy muhitning ijtimoiy va iqtisodiy disfunksiyasi. Notinch oilalar, ota-onalarning ichkilikbozlik yoki giyohvandlikka berilishi, surunkali ishsizlik oqibatida bolaning to'liq nazoratsiz qolishi to'g'ridan-to'g'ri kriminogen vaziyatni yuzaga keltiradi. Mehnat migratsiyasi ham ushbu masalaning eng og'riqli nuqtalaridan biridir. Ota-onalarning iqtisodiy sabablarga ko'ra uzoq muddatga chet elga ketishi va bolaning bobobuvi yoki uzoq qarindoshlar qaramog'ida qoldirilishi ko'p hollarda tarbiya zanjirining uzilishiga olib kiradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onaning tizimli nazorati va ma'naviy ko'magidan mahrum bo'lgan bolalarning ko'chadagi destruktiv guruhlar va kriminal submadaniyat ta'siriga tushib qolish xavfi juda yuqoridir [5].

3. Raqamli iqtisodiyot sharoitida bandlik va bo'sh vaqtni tashkil etishdagi uzilishlar. Voyaga yetmaganlarning ta'limdan uzilishi yoki maktabdan tashqari bo'sh vaqtlarining maqsadli tashkil etilmaganligi ularning jinoiy xulq-atvorini determinatsiya qiluvchi muhim omildir. Jamiyatda pullik to'garaklar, sport seksiyalari va intellektual markazlarning ko'payishi, lekin ularning iqtisodiy jihatdan kam ta'minlangan oilalar farzandlari uchun hamma vaqt ham qulay emasligi ijtimoiy tabaqalanishni yanada chuqurlashtiradi. Bo'sh vaqtning tizimsizligi va iqtisodiy jihatdan foydali mehnatga yo'naltirilmaganlik o'smirlarni deviant yo'llarga boshlaydi [4].

Jahon amaliyotida voyaga yetmaganlar jinoyatchiligiga qarshi kurashda iqtisodiy omillarni bartaraf etishning va yuvenal adliya (voyaga yetmaganlar odil sudlovi) tizimini rivojlantirishning turli samarali modellari mavjud:

- **Germaniya tajribasi (Diversion tizimi):** Germaniya jinoyat-huquqiy tizimida voyaga yetmaganlarga nisbatan asosiy urg'u jazoga emas, balki pedagogik va iqtisodiy rehabilitatsiyaga qaratiladi. Agar o'smir ijtimoiy-iqtisodiy tanqislik sababli mulkiy jinoyat sodir etsa, sudni uni qamash o'rniga maxsus mehnat va kasb-hunar dasturlariga (Diversion)

yo‘naltiradi. O‘smir mehnat qilib, jabrlanuvchiga yetkazilgan moddiy zararni qoplaydi va jamiyatda qonuniy daromad topish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi.

- **Singapur tajribasi (Mahalliy iqtisodiy ko‘mak modeli):** Singapurda iqtisodiy jihatdan zaif oilalar farzandlari uchun davlat va xususiy sektor hamkorligida maxsus "Yoshlar markazlari" tarmog‘i yaratilgan. Bu markazlar xavf guruhidagi o‘smirlarni bepul zamonaviy raqamli kasblarga (programmash, robototexnika) o‘qitadi va ularga kichik yoshdan iqtisodiy mustaqillikka erishish imkoniyatini beradi. Bu esa jinoyatchilikning oldini olishda viktimologik va kriminologik to‘siq vazifasini bajaradi.

- **Yaponiya tajribasi (Oilaviy nazorat va jamoatchilik tizimi):** Yaponiyada "Hogoshis" (ko‘ngilli probatsiya xodimlari) tizimi mavjud bo‘lib, ular iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan notinch oilalarga biriktiriladi. Ular nafaqat bolaning xulq-atvorini nazorat qiladi, balki davlat organlari bilan birgalikda oilaning moliyaviy muammolarini (ota-onani ishga joylashtirish, ijtimoiy nafaqalar ajratilgan) hal etishga ko‘maklashadi.

O‘zbekiston Respublikasi so‘nggi yillarda voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha odil sudlov tizimini tubdan insonparvarlashtirish va liberallashtirish yo‘lini tanladi. Bu borada qabul qilingan yangi normativ-huquqiy hujjatlar jinoyatlarning oqibati bilan kurashishdan ko‘ra, ularning ijtimoiy-iqtisodiy sabablarini bartaraf etishga qaratilgan.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasining Qonuniga asosan, voyaga yetmaganlik davrida sodir etilgan jinoyatlar uchun (o‘ta og‘ir jinoyatlar bundan mustasno) jazo o‘tab bo‘lingach, shaxs sudlanmagan hisoblanishi belgilandi [6]. Bu kriminologiyada juda katta ahamiyatga ega qadamdir. Ilgari sudlanganlik tamg‘asi (stigmatizatsiya) tufayli voyaga yetmaganlar jamiyatga qayta moslasha olmas edi, ularni ishga yoki o‘qishga qabul qilishda iqtisodiy to‘siqlar yuzaga kelardi va bu ularni qayta jinoyat sodir etishga itirar edi. Yangi liberallashtirish tizimi ushbu iqtisodiy va ijtimoiy to‘siqni yo‘q qildi.

Bundan tashqari, qonunchilikka asosan Milliy gvardiyaning Bolalar bilan ishlash boshqarmasi hamda ichki ishlar organlarining profilaktika tizimlariga yangi vakolatlar berildi [7]. Endilikda ular faqat jazolovchi yoki nazorat qiluvchi organ emas, balki ijtimoiy xavfli ahvolda bo‘lgan oilalarni erta aniqlab, ularga kambag‘allikdan chiqish, ota-onalarni ishga joylashtirish va bolalarni bepul to‘garaklarga qamrab olish bo‘yicha ijtimoiy-iqtisodiy ko‘mak beruvchi zanjir sifatida ishlamoqda.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi shunchaki huquqbuzarlik emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy disbalans va oila institutidagi inqirozlarning ko‘rinishidir. O‘smirlik davridagi jinoiy xulq-atvor ko‘p hollarda shaxsning iqtisodiy deprivatsiyaga va jamiyatdagi tabaqalanishga ko‘rsatgan destruktiv reaksiyasi hisoblanadi. Shu boisdan davlatning jinoyatchilikka qarshi siyosati faqatgina jinoiy jazoning muqarrarligini ta‘minlashga emas, balki ushbu jinoyatlarni tug‘diruvchi ijtimoiy-iqtisodiy ildizlarni qat‘iy bartaraf etishga qaratilishi lozim.

Milliy qonunchilikdagi liberallashtirish jarayonlari va ilg‘or xorijiy davlatlar tajribasini umumlashtirgan holda, O‘zbekistonda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ijtimoiy-

=====
iqtisodiy omillarini minimallashtirish bo'yicha quyidagi kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish taklif etiladi:

1. **Iqtisodiy imtiyozlar va manzilli subsidiyalash tizimini joriy etish:** Ijtimoiy himoyaga muhtoj, kam ta'minlangan, boquvchisini yo'qotgan yoki ota-onasi mehnat migratsiyasida bo'lgan oilalarning farzandlari uchun davlat hisobidan bepul kasb-hunarga o'rgatish, zamonaviy IT-markazlar va sport seksiyalari kvotalarini tizimli ravishda oshirish zarur. Bu iqtisodiy cheklovlar tufayli o'smirlarda yuzaga keladigan "marginallashuv" jarayonining oldini oladi.

2. **Raqamli bandlik muhitini huquqiy rag'batlantirish:** Yuqori sinf o'quvchilari va professional ta'lim muassasalari talabalari uchun xavfsiz va qonuniy masofaviy mehnat (frilansing, kopirayting, grafik dizayn, SMM) orqali mustaqil daromad topish imkoniyatlarini huquqiy jihatdan tartibga solish lozim. Ularning iqtisodiy ehtiyojlarini sog'lom va ijobiy mehnatga yo'naltirish orqali kriminal daromad topish unsurlari jozibadorligini yo'qotish mumkin.

3. **Muqobil pedagogik choralar va probatsiya tizimini isloh qilish:** Germaniya tajribasi asosida, yengil va o'rtacha og'irlikdagi mulkiy jinoyatlarni sodir etgan voyaga yetmaganlarni jamiyatdan ajratmagan holda, ularni majburiy kasb-hunar o'rganish va jabrlanuvchiga mehnat orqali zararni qoplash dasturlariga jalb etish lozim. Bu tizim o'smirmi jinoiy muhitdan uzib, foydali ijtimoiy shaxsga aylantiradi.

4. **Sud va jamoatchilik hamkorligida viktimologik profilaktika:** Oliy sud Plenumi qarorlari talablaridan kelib chiqib [8], voyaga yetmaganlar sodir etgan jinoyatlarning sud muhokamasi jarayonida albatta ular yashagan muhitdagi iqtisodiy kamchiliklar, nazoratsizlik va ota-onaning mas'uliyati majburiy tartibda xususiy ajrimlar orqali tahlil qilinishi va kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan vakolatli davlat organlari zimmasiga qat'iy majburiyatlar yuklanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2023-y.
2. Eshmuradov E. *Voyaga yetmaganlar o'rtasida sodir etilgan huquqbuzarliklarning nazariy va amaliy muammolari*. // Jamiyat va innovatsiyalar jurnali. – 2024. – №2. – B. 45-51.
3. Das, R., & Huq, M. S. *The Socio-economic Factors Impacting Juvenile Delinquency: An Exploratory Study*. // International Journal of Law, Social Science and Humanities (IJLSH). – 2025. – Vol. 2, No. 3. – pp. 379-391.
4. Zoirova I. *Voyaga yetmaganlar viktimologiyasi: kelib chiqish sabablari va huquqiy yechimlar*. Dissertatsiya avtoreferati. O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi. – 2025.

=====

5. Impact of social factors responsible for Juvenile delinquency. // National Center for Biotechnology Information (PMC). – 2024. – URL: nih.gov.

6. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. *Voyaga yetmaganlarga nisbatan jinoiy javobgarlik yanada liberallashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida*. 2025-yil 23-oktyabr, O‘RQ-1092-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (lex.uz).

7. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. *Voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimi takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksiga o‘zgartirishlar kiritish haqida*. 2025-yil 6-fevral, O‘RQ-1024-son // lex.uz.

8. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining Qarori. *Voyaga yetmaganlarning jinoyatlari haqidagi ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida*. 2000-yil 15-sentyabr, 21-son (o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan) // lex.uz.